

Kitap İncelemesi

Azerbaycan'da İlk ve Orta Öğretimde Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları

(Sovyet Azerbaycan'ından Azerbaycan Cumhuriyeti'ne)

Refik TURAN

Atatürk Araştırma Merkezi, 499 Sayfa

ISBN:978-975-16-3107-7

Tuğba MAYALI*

Makale Bilgisi

Makale Türü: Kitap incelemesi

Makalenin Geliş Tarihi:26.5.2021

Makalenin Kabul Tarihi: 14.6.2021

GİRİŞ

Rusya'da 1917 yılında gerçekleştirilen Ekim Devrimi ve akabinde ortaya çıkan iç savaşın V. İ. Lenin'in liderlik ettiği Bolşevik güçlerin zaferi ile sonuçlanmasından sonra 1922 yılında resmen kurulan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği (SSCB) 1991 yılına kadar siyasi varlığını sürdürmüştür. SSCB içerisinde bulunan Türk Cumhuriyetleri de 70 yıl süren bu dönemi Lenin, Stalin, Kruşçev, Brejnev ve son olarak Gorbaçov'un ideolojik yaklaşım ve uygulamalarının altında geçirmek zorunda kalmışlardır. Bu Sovyet liderlerinin yönetim anlayışları az çok farklılaşsa da temel politikaları sosyalist ideolojiyi benimsemiş Sovyet vatandaşları yetiştirmektir. Sovyet yöneticileri bu amaçlarına ulaşabilmek için eğitim sisteminin öneminin farkında olarak Devrimin ilk yıllarından başlayarak sosyalist ideolojiye uygun bir halk eğitim sistemi kurgulayarak uygulamışlardır. Çok uluslu bir yapıya sahip olan Sovyetler Birliği bu yapı içerisindeki ulusları kendine bağımlı kılmak ve Ruslaştırmak için büyük gayret göstermiştir (Kınacı, 2010). Her türlü milliyetçi eğilimlere karşı olan Sovyet yönetimi okullarda Birliğe dahil olan cumhuriyetlerin okullarında kendi tarihlerinin de ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonra sınırlı ve ancak SSCB Tarihi dersi kapsamında öğretilmesine izin vermiştir. Bu çerçevede Azerbaycan SSC'de de SSCB Tarihi dersi kapsamında ve bu dersin amaçlarını destekleyici tarzda ilk defa 1960-1961 öğretim yılında ilkokullarda Azerbaycan tarihi ile ilgili konuların da öğretilmesine başlanmıştır (Turan, 2019). SSCB genel olarak Birliğe dahil Türk Cumhuriyetlerinin kendi tarihlerini öğrenmeye yönelik her türlü girişimi milliyetçilik veya ayrılıkçılık olarak değerlendirerek en ağır şekilde cezalandırmıştır (Çeribaş, 2012).

Tarih, toplumların en önemli ortak paydalarındandır. Tarihin, farklı dil, din ve etnik kökene sahip insanların ortak bir tarih bilinci etrafında birleştirmede oynadığı önemli rol, devletlerin tarih

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aksaray, Türkiye. E posta:oktuma@hotmail.com ORCID ID: 0000-0002-6690-9597

yazıcılığı ve tarih öğretimine büyük önem vermelerini sağlamaktadır. Sovyetler Birliği döneminde özellikle de Stalin'in girişimiyle Birliği oluşturan çok farklı özelliklere sahip toplulukları ortak bir paydada buluşturmada tarihten bir araç olarak yararlanılmıştır (Turan, 2013). Stalin tarihi objektiflikten uzakta tarih araştırmacılarını suçlayan ve tarihin ideolojilerini desteklemesi gereken bir araç olduğunu vurgulamaktadır (Turan, 2019). Sovyetler Birliği tarih öğretimini ideolojik amaçları doğrultusunda kullanmış, bir araya gelmesi muhtemel olan aynı etnik kökene sahip toplumları kendi yazmış olduğu tarih kitapları ile birbirinden farklı olarak göstermiştir.

Sovyetler Birliğinin dağılması ile bağımsızlıklarını ilan eden Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'da eğitim, kültür, dil ve tarih alanlarını sosyalist ideolojinin tesirinden kurtarmaya yönelik milli çalışmalara ağırlık verilmiştir. Kazakistan'da bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren Kazak bilinci oluşturmaya yönelik çeşitli eserler verilmiş, Kazak tarihçiler tarafından tunç devri ve demir çağına kadar uzanan tarihleri inceleyen araştırmalar yapılmıştır (Hakim, 2009). Kırgızistan'da tarih konusunda tarihi kişiler ve Kırgızların kökeni ön plana çıkarılmış, SSCB döneminde yazılan kitaplar değiştirilerek yerlerine daha önceden yasaklanan milli tarih şuuru kazandıracak kitaplar ön plana çıkarılmıştır. (Akarşan, 2020). Yeni dönemde Özbekistan'da tarih çalışmaları milli tarihi ön plana çıkaracak şekilde yeniden ele alınmış, tarih çalışmalarında geçmişten gelen gurur verici zamanları ele almıştır. Timur dönemi ayrıntılı şekilde açıklanmış altın çağ olarak nitelendirilmiştir (Gürbüz, 2019). Türkmenistan'da da SSCB döneminde okutulan SSCB tarihi kaldırılarak yerine Türkmenistan Tarihi dersi okutulmaya başlanmıştır (Turan, 2016).

Bağımsız Türk cumhuriyetlerinin kurulmasından sonra Türkiye Cumhuriyeti ile kurulan bu cumhuriyetler ticari, kültürel ve dış politika gibi birçok konuda ilişkilerini arttırmışlardır. Düzenlenen uluslararası konferanslar ve kongrelerde ortak proje çalışmalarından söz edilmiştir. Bu çalışmada ele alınan Refik Turan'ın "Azerbaycan'da İlk ve Orta Öğretimde Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları (Sovyet Azerbaycan'ından Azerbaycan Cumhuriyeti'ne)" isimli eseri yaklaşık yetmiş yıl süren SSCB döneminde Azerbaycan'da uygulanan tarih öğretim sistemi ile Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonraki dönemde bu konuda gerçekleştirilen değişimi açık bir şekilde gözler önüne sermeyi amaçlamaktadır. Eserin ana konusunu Sovyet dönemi ve sonrasında Azerbaycan'da uygulanan tarih öğretim sistemi oluşturmaktadır. Bu çerçevede Sovyet tarih anlayışının ana çizgilerinden başlayarak bunun Azerbaycan'da tarih öğretimine yansımaları ve bağımsızlığın kazanılmasından sonra tarih öğretimini milli hale getirilmesi için atılan adımlar ayrıntılı olarak irdelenmiştir.

Yazar kitabın önsözünde araştırmasının amacını şu şekilde dile getirmiştir:

"SSCB döneminde hâkim ideolojinin kurguladığı tarih anlayışının ana çizgilerini, bu tarih anlayışında Azerbaycan tarihi ile ilgili konulara nasıl yaklaşıldığı, Sovyet tarih anlayışının Azerbaycan'da ilk ve orta öğretim okullarındaki tarih öğretimi ve tarih ders kitaplarına yansıma şekli ile Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden sonra tarih anlayışı, tarih öğretimi ve tarih ders kitaplarında meydana gelen değişimi ve dönüşümü ortaya koymaktır." (Turan, 2015).

KİTABIN BÖLÜMLERİ VE KONULAR

Eser üç ana bölüm halinde tasarlanmıştır. Kitabın "içindekiler" bölümünün tasarımı konuyu analiz etmede ve sınıflandırmada başarılı ve işlevseldir. "Önsöz" içerisinde kitabın amacı ile birlikte

bölümler hakkında da kısa bilgiler verilmiştir. “Kısaltmalar” ve “Çizelgeler” bölümünde kitap içeriğinde bulunan veriler eksiksiz olarak belirtilmiştir. Kitap sonunda yer alan “Ekler” kısmına Azerbaycan’da okutulan Tarih kitaplarının içindekiler bölümü ile kitap kapaklarının eklenmesi kitabın bölümlerinde bahsi geçen konuların takibini kolaylaştırmıştır. “İndeks” kısmı içerik açısından bağlayıcı, tüm bilgi parçacıklarına okuyucunun kolay ulaşmasını sağlamaktadır.

“Giriş” kısmına ideolojinin tanımı ile başlanarak tarihi içeriğe bağlanması Azerbaycan’da tarih öğretiminin Sovyet Rusya döneminde nasıl şekillendiğini anlatmak açısından etkili olmuştur. İdeoloji kavramının Marksizm’le birlikte nasıl farklı bir boyut kazandığı açıklanmıştır. Devletlerin eğitim politikalarını ne şekilde kullandıkları ve tarih derslerinin bu politikalara ne kadar uygun bir araç olduğunun açıklanması, Sovyetler Birliği’nde tarih öğretiminin Türk Cumhuriyetlerine nasıl uyarlandığını anlamak açısından okuyucuda bir farkındalık oluşturmaktadır.

“Azerbaycan’ın Coğrafi, Tarihi ve Kültürel Durum” başlıklı birinci bölümünde genel geçer coğrafi durum, tarihi çağların başlangıcından bu güne kadar olan tarihi gelişmeler ve son olarak da “Eğitim ve Kültürel Durum” alt başlıklı bölümde Rusya Çarlığı döneminden Sovyet dönemine kadar olan dil ve kültür politikalarından genel hatları ile bahsedilmiştir. Kitapta çizilen bu genel çerçeve konu bütünlüğünü korumak açısından gayet başarılıdır. Tarihsel açıdan bakıldığında Azerbaycan’ın bugünkü sınırları içerisinde çok farklı dil ve inanca sahip toplulukların yaşadığı görülmektedir. Kitabın bu bölümü, bölge kültürünün alt yapısının belirlenmesi ve tarih öğretiminde geçmişin izlerinin açıkça gösterilmesi bakımından önemlidir. Zira Sovyet döneminde bu tarihin nasıl değiştirildiğini okuyucu ilk bölümün analizleri ile birlikte daha iyi anlayacaktır. Birinci bölümde “müsavatchılık”, “mollahaneler”, “Kiril alfabesine giriş” ve “materyalist tarih anlayışı” gibi kavramlar üzerinde de durulması tarihsel süreç içerisinde Azerbaycan’da uygulanan eğitim faaliyetlerini daha anlaşılır kılmıştır.

“Sovyet Döneminde Azerbaycan’da İlk ve Orta Öğretimde Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları” başlıklı ikinci bölüm kitabın iki ana bölümünden ilkinin oluşturmaktadır. Toplamda otuz sekiz alt başlıkta işlenen Bu bölümde Sovyet döneminde Azerbaycan’da uygulanan tarih öğretim sistemi ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Bölüm içerisinde tarih kitapları içerikleri ile birlikte verilmiştir. “Azerbaycan Türkü” tabirinden “Azerbaycan Halkı” tabirine geçiş sürecinde Azerbaycan tarihinin nasıl çarpıtıldığı tarih ders kitaplarından yapılan doğrudan alıntılarla gözler önüne serilirken, yeni araştırmalara da kapı aralanmaktadır. Nitekim 1980’li yılların ortalarında Gorbaçov’un işbaşına gelmesinden sonra izlenen nispeten ılımlı politikalar tarih araştırmaları ve tarih eğitimi üzerinde de etkisini göstermiş ve Birliğe dâhil cumhuriyetlerde kendi tarihlerini araştırma, yazma ve öğretme faaliyetleri giderek artmaya başlamıştır.

Kitapta Sovyet döneminde uygulanan tarih dersi öğretim programları ve ders kitaplarından birebir yapılan alıntılar kitabı okuyucu nezdinde ilginç hale getirirken aynı zamanda farklı konuları doğrudan ve daha çarpıcı bir şekilde gözler önüne serilmesine imkân yaratmaktadır. Örneğin 1979 yılı tarih öğretim programının giriş bölümünde tarih dersinin amacı “*Oğlan ve kızların komünizmi öğrenmek hakkında Lenin vasiyetini başarıyla hayata geçirebilmesine yardım etmek...*” olarak ifade edilmiştir. Bu bölümde Azerbaycan SSC okullarında okutulan her sınıf düzeyindeki ders kitaplarının birer örneği de incelenmiştir. Bu çerçevede SSCB tarihinden Epizodik Hikayeler 4, Kadim Dünya Tarihi 5, Orta Asırlar Tarihi 6, Yeni Tarih 8, Yeni Tarih 9, En Yeni Tarih 10, SSCB Tarihi, SSCB Tarihi 8, SSCB Tarihi 9, SSCB Tarihi 11, Azerbaycan Tarihi 7-8, Azerbaycan Tarihi 8-9 ve Azerbaycan Tarihi 10 ders kitapları incelenmiştir. Azerbaycan Tarihi 7-8 ders kitabında, Osmanlı-Safevi mücadelelerine ilişkin yer verilen Çaldıran Savaşı’na yaklaşım ile Azerbaycan Tarihi 10 ders kitabında yer alan İkinci Dünya Savaşı’na yaklaşım okuyuculara

Azerbaycan halkının yönlendirilmesinde nasıl bir politika izlendiğini göstermeleri açısından dikkate değerdir.

Kitapta Türklüğe ve din konularına yaklaşım da ders kitaplarından çarpıcı örnekler verilmek suretiyle çarpıcı bir şekilde ortaya konulmaktadır. “Azerbaycan Cumhuriyeti’nde İlk ve Orta Öğretimde Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları” başlıklı üçüncü ve son bölümde ise bağımsızlık sonrası tarih kitaplarında yapılan değişiklikler yine kronolojik olarak okuyucuya sunulmuştur. Bu bölümde Sovyet Rusya’dan bağımsız Azerbaycan’a geçiş sürecinde tarih öğretimi dönüştürmeye yönelik atılan adımlar gözler önüne serilmektedir. Tam bağımsızlığın öncesinde Kanlı Yanvar Faciası ile SSCB’ye olan tepkinin artması yazarın da ifade ettiği gibi “...kendine dönüş çağrısı” olarak değerlendirilmektedir. Bu bölümde Ayaz Muttalibov dönemi, Latin Alfabesine geçiş süreci, Ebulfez Elçibey döneminde devletin resmi dilinin “Türk Dili” olduğuna dair yasal düzenleme yapılması ve Haydar Aliyev döneminde Latin Alfabesine geçiş sürecinin tamamlanması gibi milli kimlik ile ilgili uygulanan politikalar hakkında bilgiler verilmektedir.

Kitabın bu bölümünde Azerbaycan’da bağımsızlığın ilanından sonra tarih öğretim sisteminde gerçekleştirilen değişiklikler ortaya konulmakta, hazırlanan ilk tarih dersi öğretim programından başlayarak öğretim programlarının ana unsurlarıyla tanıtımı yapılmakta, ayrıca tarihsel süreç içerisinde sınıflara göre okullarda okutulan tarih derslerinin çeşitleri ve haftalık ders saatlerindeki değişim tablo halinde verilmektedir.

Bağımsızlık sonrası her sınıf düzeyinde okutulan tarih ders kitaplarının birer örnekleri de incelenmiştir. Bu bağlamda Vatan Tarihi 5, Azerbaycan Tarihi 6, Azerbaycan Tarihi 7, Azerbaycan Tarihi 8, Azerbaycan Tarihi 9, Azerbaycan Tarihi 10, Azerbaycan Tarihi 11, Kadim Dünya Tarihi 6, Orta Asırlar Tarihi 7, Orta Asırlar Tarihi 8, Yeni Tarih 9, Yeni Tarih 10 ve En Yeni Tarih 11 ders kitapları incelenerek değerlendirilmiştir. Azerbaycan Tarihi 8 ders kitabında Çaldıran Savaşı örneği verilmiş, kardeş savaşı ve Türk tarihinin genel faciası olarak nitelendirildiği belirtilmiştir. Bu örneğin Sovyet dönemi tarih eğitiminde ve Azerbaycan dönemi tarih eğitiminde verilmesi karşılaştırmalı okuma ve sürecin ne yönde değiştiğini anlama açısından oldukça yararlı olmuştur.

Kitabın “Sonuç” başlıklı kısmı tüm kitabı özetler nitelikte ve kitabın amacına hâsıl olduğunu kanıtlar bir şekilde kaleme alınmıştır. Kitaptaki bölümler ve bölümlerde anlatılanlar sonuç kısmında okuyucunun kitabı anımsamasını sağlayacak olaylardan ve önemli gelişmelerden derlenerek yorum yapılmasının önünü açmıştır. Son paragrafta yazarın sonuç olarak okuyucuya sunduğu Sovyet dönemi tarih öğretiminin yeni nesillere aktarılmasının bir araç olarak görülmesinden, Azerbaycan Cumhuriyeti tarih öğretimi olan milli ve evrensel değerlere geçişi kitabın kısa başlığı şeklindedir.

SONUÇ

Kitabın genel incelenmesi sonucunda; kitapta kronolojik bir sıra takip edildiği, konudan bir sapma olmadan bütünlük içerisinde yazıldığı görülmektedir. Kaynakça bölümünün 21 sayfadan oluşması bile kitaba verilen büyük emeğin bir göstergesidir. Tüm bu eserlerin tek bir kitapta ortak payda da toplanmış olması bütün bir Azerbaycan tarih öğretimi bize sunmaktadır. Dipnotlarla desteklenmiş olan kitapta dipnotlar sadece kaynak gösterme olarak değil aynı zamanda içeriğe dair bilgileri de okuyucuya açıklama maksadı ile tasarlanmıştır. Akademik bir dille yazılan kitabın Azerbaycan’da okutulan tarih kitaplarından yapılmış olan alıntıları ile bazı bölümlerde ilgiyi daha fazla toplamada ve okumanın süreğenliğini artırmada başarılı olmuştur. Kitabın ekler bölümünde

o dönemde okutulan kitaplara ait görsellerin sunulması zamanla olan değişimi gözler önüne sermesi açısından etkili olmuştur.

Kitap cildi için seçilen renkler Azerbaycan ile ilgili bir kitap okuyacağımızı hemen belli ediyor. Şık bir tasarımla sunulmuş kapak için seçilen yazı karakteri de bu görseli destekliyor. Arka kapakta yer alan metin kitabın içeriğini özetlemiş, her bir cümle anahtar sözcük niteliğinde seçilmiştir.

Kitap, her kesime kolaylıkla ulaşılabilmesi maksadı ile renkli baskı olarak yayınlanmamıştır. Fakat görsellerin her ne kadar kitap kapağında bir kısmına yer verilmiş olsa da renkli basım olması daha ilgi çekici ve canlılık katma açısından iyi olabilirdi.

Akademik ders kitabı olarak kullanılabilir olan kitap yine dış politikada Azerbaycan ile yapılacak olan ortak tarih öğretimi noktasında da katkı sağlayacaktır. Ortak Türk Tarihi'nin öğretimi konusunda verilen çok az sayıdaki eserden biri olması, içerik ve metodoloji açısından da fayda sağlayacaktır. Bu güne kadar yapılan çalışmalardan da anlaşılacağı üzere kitabın sadece tarih öğretimi noktasında detaya inmesi bu konuda oluşan bir bilgi boşluğunu da doldurmuştur.

Sonuç olarak kitabın lisans düzeyi ve yüksek lisans düzeyinde ders kitabı olarak kullanılabilirliği gibi yapılacak olan akademik çalışmalarda da temel olacağını söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Akarşlan, Z. (2020). Bağımsızlık Dönemi Kırgız Tarih Yazımına Kısa Bir Bakış. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 9(1), 95-108.
- Çeribaş, M. (2012). Sovyetler Birliği Döneminde Kırgızistan'da Folklor Çalışmalarında İdeolojik Yaklaşımlar: Er Soltonoy Destanı Örneği. *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* (7), 753-780.
- Gürbüz, Y. E. (2019). Özbekistan'da Tarih Yazıcılığı ve Milli Kimlik: Özbeklerin Göçü ve Timur Örneğinde. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 19(2), 277-301.
- Hakim, M. (2009). Kazakistan'daki Tarih Anlayışı ve Uluslararası Boyutları. *BİLİG Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*(50), 51-64.
- Kınacı, C. (2010). Sovyetlerden Günümüze Kazakistan'da Kazak Dilinde Eğitim Politikaları. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 5(4), 1304-1319.
- Turan , R. (2015). *Azerbaycan'da İlk ve Orta Öğretimde Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları (Sovyet Azerbaycanı'ndan Azerbaycan Cumhuriyeti'ne)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Turan, R. (2013). Azerbaycan'da Okutulan Tarih Ders Kitaplarında Stalin ve Uygulamalarına Yaklaşım. *Bilgi*, 67, 273-294.
- Turan, R. (2016). Türkmenistan'da Okutulan Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı Devleti'ne Yaklaşım. M. Koçak (Dü.), *2016 Hoca Ahmet Yesevi Yılı Anısına Uluslararası Türk Dünyası*

Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri. içinde 2, s. 37-48. Ankara: Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi Yayınları.

Turan, R. (2019). Sovyet Resmi Tarihçiliđinde Músavatçılara ve Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ne Yaklaşım. *Turkish History Education Journal*, 8 (1), 263-289.